

ԷԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, ՄՄ

ՀՈՐԻ ԳՐՔԻ՝ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԼԱՅՈՒ ԼՈՒԾՈՒՆՔՈՒՄ ԱՌԿԱԼ ԼԵԶՎԱՌՃԱԿԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ

Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ Հոբի գրքի լուծմունքի անտիպ բնագիրն առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում. յուրաքանչյուր մասնագետ կարող է հարուստ տեղեկություններ գտնել այս երկում: Հոբի գրքի լուծմունքն ուշագրավ է նաեւ բանասիրական տեսանկյունից: Լինելով միջնադարյան ուսյալ հոգեւորականներից՝ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին քաջատեղյակ էր բառ ու բանի վերլուծական, ստուգաբանական եւ քերականական բազմաթիվ գաղտնիքների: Մատենագիրը բառերի «ստուգաբանության» համար կարեւոր նախապայման է համարել լեզուների իմացությունը. «Դարձեալ պիտանի է ի ստուգաբանութիւնս բանի, զի թէ ոք զամենայն լեզուս գիտիցէ, ոչ ինչ բառի կարօտանայ... զի լեզու կոչի գործիք խօսիցն»¹: Նա բառերի մեկնաբանությունն ու ստուգաբանությունը կարեւոր եւ առաջնային է համարել, քանի որ բառերն ունեն ներքին իմաստներ, որոնք հաճախ խեղաթյուրում են տգետ ընթերցողները, թոթովախոսները, գրիչները. երբեմն ոչ միայն բառի-մաստն է խաթարվում, այլ նաեւ միտքն է աղավաղվում, ուստի բառային բացատրությունն ու ստուգաբանությունն ունեն կրկնակի արժեք. «Ճշմարտից իմաստքն ի ներքոյ բառիցն եւ գրոցն է ծածկեալ: Եւ սոքա ալլալին ի տգէտ գրչաց եւ ի գնչու եւ ի տգէտ ընթերցողաց. յայտ է թէ եւ բանն ալլալի ի նոցանէ»²: Լուծմունքում առկա են որոշ բառեր³,

¹ Գրիգոր ՏԱԹԵԼԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, Երուսաղէմ, 1993, էջ 297:

² ՄՄ, ձեռ. Հմբ 1115, թ. 196բ:

³ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու բառաստեղծման, բառօգտագործման, բառաքնական տարբեր հարցերի է անդրադարձել Ս. Գրիգորյանը, որի քննության ենթարկած գրվածքների շրջանակից դուրս է մնացել Հոբի գրքի լուծմունքի ինքնագիրը, տես Ս. Գրիգորյան, Պատմական քերականության հարցեր, Գրիգոր Տաթեւացի (14–15-րդ դդ.), Երեւան, 2002, էջ 72–103. նաեւ՝ Ս. Գրիգորյան, Գրիգոր Տաթեւացու «Գիրք հարցմանց»-ի նորակազմ բառերի քննություն, Երեւան, 2014:

որոնք կարծեք թե տվյալ ժամանակի կնիքն են կրում, օրինակ՝ թուրքացի բառը, որ ՆԲՀԼ-ում բացատրվում է՝ «...գործի հարկանելուց եւ կոճոպելուց, տոփիչ, գաւազան կամ գործի յօտելուց...»⁴, իսկ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին այն մեկնաբանում է որպէս «թափոցն է ծառին», ընդ որում՝ թափոց-ն առկա չէ ներկայիս բառարաններում, ուստի ենթադրելի է, որ այն գործածվել է վարդապետի ապրած ժամանակաշրջանում կամ նրա նորաստեղծ բառերի շարքին է պատկանում: Անշուշտ, բառի բացատրությունը նա կապում է մեկնաբանվող բնագրի հետ, որն այս հատվածում այլաբանորեն է մեկնում. «Հին տերեւ՝ առաքինութիւն է կամ այլ գաւակ ծնանի: Երիցագոյն է միտք եւ կրտսեր զգայարանք: Մարմինս մերկ ծնանի եւ մերկ՝ ի հող դառնայ, իսկ հոգին անմեղ ստեղծանի եւ սրբութեամբ անմեղ դառնայ առ Աստուած: Եւ մեղքն յետոյ պատահէ մեզ իբրեւ զգեստ»⁵:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացու երկում Սուրբ Հոգուն վերագրելի հատկանիշներից մեկի բացատրությունը բավականին հետաքրքիր է. դա պաղածնէր⁶ ներգործական բայն է, որն ուղղակիորեն կապվում է արարչագործության հետ եւ մատնանշում արարելը, ստեղծելը. «Հոգին, որ շրջէր ի վերայ ջուրց եւ պողածնէր զկենդանիս»⁷: ՆԲՀԼ-ում աստվածային էությունն են վերագրվում պաղածին (ած.) եւ պաղածնութիւն (գոյ.) բառերը, մինչդեռ պաղածնիմ բայի բացատրության մեջ աստվածությանը վերաբերող հղում չկա⁸: ՆԲՀԼ-ի մեջբերումները Կյուրեղ Ալեքսանդրացու երկերից են, եւ հավանական է, որ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին օգտագործել է նրա եզրույթը՝ հաղորդելով նոր իմաստ: Մեջբերումներից մեկում գործածվում է պաղածին ածականը. «Միշտ պաղածին է աստուածային բնութիւնն...», իսկ մյուսի մեջ՝ պաղածնութիւն գոյականը՝ «Արդ, ճանաչումն կատարելութեան նորա է պաղածնութիւն» (Կիրեղ Ալեքսանդրացի, Գիրք գանձուց):

⁴ Տէս նոր բառգիրք..., հտ. Ա., Վենետիկ, 1836, էջ 819 (այսուհետ՝ ՆԲՀԼ):

⁵ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 11բ:

⁶ Պաղածնէլ ներգործական բայի բացատրության առջեւ գրված է՝ «տէս ծննդաբերել, ծնել»: Երբ, ըստ ցուցման, բացում ենք ծնել հիմք բառը, որ տեսնենք հոմանիշ-բացատրությունները, ապա այստեղ հոմանիշների ցանկում բացակայում է պաղածնէլ բայը. տէս Ա. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, ԵՊՀ, Երեւան, 2009, էջ 472, 948:

⁷ Անդ, թ. 59ա:

⁸ Տէս ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 664:

Ս. Գրիգոր Տաթևացին կիրառում է նաեւ, ամենայն հավանականութեամբ, ինքնաստեղծ բառեր⁹, որոնք չեն հանդիպում խնդրին առնչվող բառարաններում. աղընթաց¹⁰, աղապատիր¹¹, որոնք հեղինակը բացատրում է այսպես՝ «որ աչօք եւ լսելօք խաբէ»:

Թանգուզիցեմ¹² բայը (Յոբ ԺԳ. 8) Ս. Գրիգոր Տաթևացին բացատրում է որպէս «պատճառ իցէք», ՆԲՀԼ-ն՝ «...հնարիւ ճողոպրել զանձն (յամօթոյ, յերկիրէ եւ այլն), խորշիլ, խոյս տալ լռելեայն»¹³:

Գելան աղիւք բառը (Յոբ Դ. 14) մեկնաբանում է որպէս ճմլել (*sic.*, =ճմլել) կամ խարշել¹⁴, վերջին՝ խարշել բառը բացատրվում է՝ «...եփել եռացեալ ջրով, խաշել»¹⁵: Հետաքրքիր է, որ Հին Կտակարանում գելով բայը գործածվել է Դատ. Ե. 30, Երեմ. Դ. 19, Ողբ Ա. 20, Ամբ. Գ. 16 համարներում, Հոբի գրքում բառը, որպէս այդպիսին, չկա, այլ Ս. Գրիգոր Տաթևացին է տվյալ հատվածում շեշտադրում Հոբի տառապանքների ծանրութիւնը: Ամբ. Գ. 16 համարում է կիրառվում այն նույն իմաստով, ինչ որ լուծմունքում: Գելով-ը ՆԲՀԼ-ում բացատրվում է՝ «...արգելուլ եւ գալարել ի կապանս, պրկել, ոլորել, ճնշել, ճմլել զմարմինն կամ զսիրտն»¹⁶:

Պատանհմ¹⁷-ը (ՆԲՀԼ-ում օրինակը բերված է պատանմունմ ձեւով¹⁸) եւս, կարծում ենք, Ս. Գրիգոր Տաթևացու բառերից է, որով նա մեկնում է Յոբ Բ. 10 համարի «Անցք անցին» խոսքերը: Հր. Աճառյանի բառարանում եւս քննարկվում են պատան արմատը եւ դրանից առաջացած բառերը, որտեղ «պատահք»-ը՝ որպէս թեկուզ հոգնակիակերտ մասնիկով բառ, չկա¹⁹:

⁹ Ս. Գրիգորյանի գտած նորաստեղծ բառերի շարքում բացակայում է այս բառաշղթան. տե՛ս Ս. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Պատմական քերականության հարցեր, էջ 83–86:

¹⁰ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 117ա: Օրագացեալ բառն է օգտագործված Յոբ Բ. 9 համարում (հմմտ. նաեւ Երեմ. Ին. 24): Օրագայանամ, օրագայեմ, օրագայիմ, օրագան լինել, օրագանամ, օրագանիմ հավասարիմաստ բառերը ՆԲՀԼ-ում բացատրվում են՝ «...օթել՝ ագանել, երեկօթս առնել, իջեանիլ ուրեք զճանապարհայն՝ ընդ յարկաւ կամ բացօթեագ, դադարել՝ հանգչել ուրեք առ ժամանակ մի, լուծանիլ, հանել զգիշերն ի գլուխ...»: Նույն այս հատվածում օրինակ է բերում նաեւ Ներսես Համբրոնացու Առակաց մեկնությունից, որտեղ հիշատակում է նաեւ Հոբին. «Յոբ ի փողոցս օթագանեալ (կամ օթագացեալ)». տե՛ս ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 1023:

¹¹ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 106բ:

¹² Տես անդ, թ. 40բ:

¹³ ՆԲՀԼ, հտ. Ա., էջ 795:

¹⁴ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 108բ:

¹⁵ ՆԲՀԼ, հտ. Ա., էջ 932:

¹⁶ Տես անդ, էջ 534:

¹⁷ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 12ա:

¹⁸ ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 603:

¹⁹ Հր. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայերէն արմատական բառարան (այսուհետեւ՝ ՀԱՐ), հտ. Դ., Երեւան, 1926, էջ 34:

Ոխացոյդ²⁰ բառի բացատրությունը եւս չկա. հավանաբար Ս. Գրիգոր Տաթեւացու ստեղծածն է, որը նշանակում է ռիս պահողներ, ռիսակալներ:

Անստու²¹ բառը Ս. Գրիգոր Տաթեւացին մեկնաբանում է՝ անկարգ եւ անհամ: Անստու-ն ստի բառի հակառակ իմաստն է արտահայտում, որը երբեմն գործածվել է անստի-ին զուգահեռ: Եթե Հր. Աճառյանը ստի բառը մեկնաբանում է որպէս կարգ, պատշաճութիւն²², ապա Ս. Գրիգոր Տաթեւացին ճիշտ հականիշն է գործածում՝ այն առավելապէս կապելով աստվածային գիտութեան հետ. «...անկարգ՝ ի շարս եւ անհամ ի սուրբ գիտութիւնս»:

Պելէթիւն²³ բառը որպէս ուռն²⁴-ի հոմանիշ է դիտարկում լուծմունքի հեղինակը: Կարծում ենք՝ սա եւս հունաբանությունների շարքին է պատկանում, ենթադրաբար այն ծագում է πέλεκυς — կացիւն (πελεκώ — մանրացնել, կտրատել) հունարեն բառից եւ գործածվել է Ս. Գրիգոր Տաթեւացու ապրած ժամանակաշրջանում, քանի որ այդ բառին հոմանիշ է ներկայացնում ուռն-մուրն, ուրազ բառերը:

Բեկեհոն-ը, որը եւս առկա չէ բառարաններում, Ս. Գրիգոր Տաթեւացին բերում է որպէս ըմբափառ բառի բացատրություն. «Ըմբափառ — որ է բեկքեհոն, սնդուկ ծանր լցեալ քարով, որպէս կեղծաւորք, եւ պղինձ բոլոր, զոր թըֆաք (այս բառի բացատրությունը եւս չկա բառարաններում) կոչեն»²⁵: Հստ երեւոյթին՝ այդ բառը հունաբանություն է, հունարեն πετροβόλος λιθοβόλος բառերը թարգմանաբար նշանակում են քար նետող, իսկ Յոր ԽԱ. 19 համարում գործածված ըմբափառ բառն ունի հենց այդ իմաստը, երբ նկարագրում է Աստծու զորությունն ու հզորությունը, ասվում է՝ «ըմբափառը խոտի տեղ է ընդունում»:

Եպերեկ²⁶ բառը ՆԲՀԼ բացատրում է միայն «...այպանել, ընդ վայր հարկանել, պարսաւել, անգոսնել, ըստգտանել»²⁷: Ս. Գրիգոր Տաթեւա-

²⁰ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 112ա:

²¹ Տէս անդ, թ. 110ա:

²² Հր. Աճառյան, ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 274:

²³ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 111բ:

²⁴ ՆԲՀԼ-ն բացատրում է որպէս՝ «Գործի երկաթի մեղեխաւոր՝ կոփիշ, տոփիշ, ջախիշ, որ եւ կռան», հտ. Բ., էջ 554:

²⁵ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 111բ: «Քար ձգելի որպէս ուռմբ բռամբ, բռնաքար, ըստ յն. քարածիգ կամ քարընկէց ասի՝ որպէս մեքենայ կամ անձն ձգող զքարինս: Համարի զըմբափառ խոտ»։ տես ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 681:

²⁶ Տէս անդ, թ. 111աբ:

²⁷ Տէս ՆԲՀԼ, հտ. Ա., էջ 660:

ցին այն մեկնում՝ կապելով երեք ժամանակների հետ. «Վասն անցելոյն, նախատել՝ վասն ներկային, անիծանել՝ վասն ապագային, զի անգեղջ մնայ»²⁸:

Տաշտաւոր²⁹ բառին նա հաղորդում է նոր իմաստ՝ «...ոհմակ-բանակ խաւարին տաշտաւոր եղջիրոյ», մինչդեռ ՆԲՀԼ-ն այն բացատրում է որպէս մակդիր՝ «...ընտիր այգւոյ կամ որթւոյ իբր ունող տաշտից, տաշտագեղ ուռնացեալ, սաղարթագուարճ, քաջաճիւղ կամ բարեբարունակ»³⁰, աստվածաշնչյան օրինակն էլ նույն իմաստն է արտահայտում. «Այգի տաշտաւոր պտղալից Իսրայէլ՝ ըստ բազմութեան պտղոց» (Ովս. Ժ. 1): Մեր կարծիքով՝ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին, հավանաբար, նկատի ունի բազմաճյուղ եղջուրներ իմաստը, եւ տվյալ դեպքում առավելապէս նկարագրվում են շարը եւ նրա բանակը:

Ախր բառին Ս. Գրիգոր Տաթեւացին այլ բացատրություն եւ գործածական իմաստ է հաղորդում. «Յէր վերայ ախք, այսինքն՝ փակ, եւ խառնուրդ տարերաց»³¹: ՆԲՀԼ-ի³² եւ ՄՀԲ-ի³³ բացատրություններն այլ են:

Խէդ³⁴ բառաձեւի համար ՄՄ Հմր 1114 ձեռագրում³⁵ (որը, սակայն, ավելի ուշ շրջանի ձեռագիր է) հանդիպում ենք խեթ, շիլ բացատրությանը, որը հասկանալի է դարձնում խէդ աչքն տկար է³⁶ բառակապակցությունը: Սակայն Ս. Գրիգոր Տաթեւացին «Ամառան»-ում գործածում է նաեւ խեթ³⁷ բառը, որն արտահայտում է ոխ, քն, նենգ իմաստները, իսկ «Մատթէի

²⁸ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 111ա:

²⁹ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 10բ:

³⁰ Տէս ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 845:

³¹ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 89ա:

³² Տէս ՆԲՀԼ, հտ. Ա., էջ 14:

³³ Տէս Ռ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Հ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Միջին հայերենի բառարան, Երեւան, 2009, էջ 20 (այսուհետ՝ ՄՀԲ):

³⁴ Այս բառը հանդիպում է նաեւ Եփրեմ Ասորու՝ Հոբի գրքի մեկնության պատճառով. «...կուրացուցանէ ամենայն ճառագայթիւք իւրովք զխէդ աչս». ձեռ. Հմր 1981, թ. 202ա. նաեւ՝ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1879, թ. 69բ:

³⁵ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1114, թ. 129ա («Նորին Գրիգորի Անյաղթ փիլիսոփայի եւ քաջ հոգեւորի աշակերտի եռայմեծի Յովհաննու Որոտնեցւոյ համառօտ լուծմունք դժուարիմաց բանից մեկնութիւն գրոցն Յորայ եւ ի բանիս մեկնչաց», թ. 118ա—210ա, Ժողովածոյ, 1425 թ.):

³⁶ Տէս անդ, թ. 10ա:

³⁷ Տէս ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան հատոր, գլ. ԺԴ., Կ. Պոլիս, 1741, էջ 392 («Այլ ոմանք զսատանայէ ասեն, թէ. «Արեգակն խեթիւ նայեցաւ ընդ իս» (Երգ երգոց Ա. 5): Եւ ո՞ր է խեթիւ նայիլն: Խեթիւ նայիլ՝ այն է սատանայի, որ նախ ինքն մոլորեցաւ ի փառաց, եւ ապա զԱղամ աղաչեաց»):

մեկնութեան» մեջ՝ մնացուած բարկութիւն³⁸: ՆԲՀԼ-ն ունի այս բառի խեթ, խեղ գրութիւնը³⁹՝ «թիր աւամբ, շիւ, ցաւոտ աշօք...» բացատրութեամբ:

Լուծմունքը զերծ չէ օտարաբանութիւններից, որոնք գործածական են եղել միջին հայերենի բառաշերտում, օրինակ՝ թապոս⁴⁰ բառը, որը «Միջին հայերենի բառարան»-ը բացատրում է՝ «արաբերեն, պարսկերեն tabut — դագաղ»⁴¹: Ս. Գրիգոր Տաթեւացու երկում եւս գործածվում է նույն իմաստով՝ «...որք զմարմինն հոգան՝ թէ՛ թապութով եւ թէ՛ փառօք թաղեցէք»⁴²:

Հետաքրքիր է Ս. Գրիգոր Տաթեւացու մոտեցումը. հինկտակարանյան բնագրի որոշ համարներ նա մեկտեղել է առանձին վերնագրերի ներքո: Օրինակ՝ Յոր ԻԸ. 17—19 համարների բացատրութիւնը խորագրված է «Վասն առեւտրոյ»: Հենց այստեղ հանդիպում է արաբական փոխառութեան օրինակ՝ խապիաթ⁴³ բառը, որը միջին հայերենում կիրառվել է բնավորություն իմաստով:

Եւս մեկ օտարաբանութիւն, որը, սակայն, մի փոքր այլ իմաստ է կրում Ս. Գրիգոր Տաթեւացու լուծմունքում. ՄՀԲ-ում՝ դօլապ, տօլապ («պարսկ.՝ dulab, թուրք.՝ dolap, գոյ., անիւ»)՝⁴⁴, իսկ վարդապետն այն գործածում է դույլ, աման իմաստով՝ «...դօլապով ծովն ոչ սպառի»⁴⁵:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին գործածել է նաեւ հունարեն ծագում ունեցող բառեր, որոնք գործածական են եղել հունաբան թարգմանութիւններում (հատկապէս զգալի է Կապադոկիան հայրերի ազդեցութիւնը). օրինակ՝

³⁸ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1264, թ. 105բ, «Հց. Վասն էր, թէ նա ունի խէթ, ես հաշտիմ: Պտ. Վասն Դ. պատճառի, նախ՝ վասն առաւել խոնարհութեան, երկրորդ՝ պարտ է, ապա զքո խէթն առաւել թողուլ, երրորդ՝ զի դու առցես զվարձս հաշտութեան եւ մի՛ ատիցես, թէ իմաս յիրաւի, զի Քրիստոս իրաւ էր ի խոռվութիւն եւ ետ զանձն իւր ի մահ վասն մեք»:

³⁹ Տէս ՆԲՀԼ, հտ. Ա., էջ 936:

⁴⁰ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 19բ:

⁴¹ Տէս ՄՀԲ, էջ 235: Միջին հայերենում արաբերեն փոխառութիւնների մասին տէս նաեւ Ս. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Արաբական փոխառութիւնները միջին հայերենում (ըստ «Միջին հայերենի բառարանի»), Գավառի պետական համալսարանի Գիտական հոգւածների ժողովածու, թ. 2, 2015, էջ 419—425: Նույն հեղինակի՝ «Հունական փոխառութիւնները միջին հայերենում», Գավառի պետական համալսարանի Գիտական հոգւածների ժողովածու, 2017, էջ 402—406, «Միջին հայերենյան բառակազմական կաղապարներ արաբերենից փոխառյալ հիմքերով», «Բանբեր Նրեւանի համալսարանի. Հայագիտութիւն», 2015, թ. 3 (18), էջ 64—73: Այս բառը չգտանք նշված հոգւածներում:

⁴² ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 19բ:

⁴³ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 64ա:

⁴⁴ ՄՀԲ, էջ 176:

⁴⁵ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 47բ:

ըսփինոս բառը, որը ՆԲՀԼ-ն մեկնաբանում է՝ բառ հուն.,՝ սփինոս, պրաու, չուան պրաուեղէն⁴⁶ (մեջբերվող օրինակը Գրիգոր Նյուսացու «Յաղագս կազմութեան մարդոյ» գրվածքից է), Ս. Գրիգոր Տաթեւացու լուծմունքում էլ նույն իմաստն է արտահայտում՝ փայտ սրեալ⁴⁷։ Նույնը կարող ենք ասել նաեւ անգայտ⁴⁸ բառի մասին, որը եւս գործածվել է «Յաղագս կազմութեան մարդոյ» երկի թարգմանության մեջ։ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու լեզուների իմացությունը կարելի է փաստել նրա՝ մի ձեռագրի⁴⁹ ընդօրինակությունից, որը հայատառ եռալեզվյան արաբերեն-պարսկերեն-հայերեն բառգիրք է։ Ինչպես տեսնում ենք, այս գրվածքում եւս Ս. Գրիգոր Տաթեւացին գործածել է պարսկերեն, արաբերեն, հունարեն բառեր։ Մեր դիտարկման համաձայն՝ նրա երկերում կիրառված արաբերեն եւ պարսկերեն բառերն ավելի շատ են, քան հունարեն ու եբրայերեն բառերը։

Կան նաեւ բառեր, որոնք գործածվում են եւ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու, եւ Վանական Վարդապետի նույնանուն մեկնություններում. գլէին⁵⁰, երկեան⁵¹, յերազի բաջաղեցար⁵² (Ս. Գրիգոր Տաթեւացին վերագրում է մարդուն, իսկ Վանականը՝ «...ընդդիմանալ Աստուծոյ բաջաղեցաւ»՝ սատանային, Իսիքիոս Երուսաղեմացու երկում՝ «...յարուցեալ յերազոցն՝ ոչ ինչ տեսանէի ի բաջաղմանց»⁵³, ոչ արդարք են, այլ բաջաղեալ են»⁵⁴), տնասուն⁵⁵, ծննդագործ⁵⁶, աստուածապաշտ՝ Վանականի մեկնության մեջ, իսկ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու լուծմունքում՝ աստուածապաշտութեամբ ամրացեալ⁵⁷, զըմբռնիտ⁵⁸ (վերջինս գործածում է առանց ֆառ բառի, իսկ Վա-

⁴⁶ ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 768:

⁴⁷ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 8ա:

⁴⁸ Տէս անդ, թ. 92բ:

⁴⁹ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 7151, թ. 1ա—18բ, նաեւ՝ Գ. ԹԵՐԶՅԱՆ, Գրիգոր Տաթեւացու ինքնագիր ձեռագիրը, «Էջմիածին», 2011, Բ., էջ 130—133:

⁵⁰ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 9ա:

⁵¹ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 12ա:

⁵² Անդ, թ. 13բ: Իսկ բաջաղմունք-ը, որ Ս. Գրիգորյանը համարել է Ս. Գրիգոր Տաթեւացու գործածած բառային ձեւ, այդպես չէ. այն առկա է ՆԲՀԼ-ի Վանական Վարդապետի աշակերտ Վարդան Վարդապետի Մննդոց մեկնությունից քաղված օրինակում՝ բաջաղմունք ձեւով. տես ՆԲՀԼ, հտ. Ա., էջ 439:

⁵³ «Թանգարան հայկական հին եւ նոր դպրութեանց», Ե., «Իսիքիոսի երիցու Երուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յոբայ», կազմ.՝ Գ. Բ. Զրաքեան, Վենետիկ, 1913, թ. 367:

⁵⁴ Անդ, թ. 368:

⁵⁵ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 95բ. ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 884. ՄՄ, ձեռ. Հմր 1166, թ. 87ա:

⁵⁶ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 25ա:

⁵⁷ Տէս անդ, թ. 17ա:

⁵⁸ Տէս անդ, թ. 106ա:

նականը՝ զմոնիտեան քար), շրուշակ⁵⁹ (Ս. Գրիգոր Տաթեւացին մեկնում է՝ «...փայտն, որ ի քիթ ուղտուց», իսկ Վանականը գործածում է այսպես. «Ծակիցես զոնգունս նորա, եւ անցուցես շրուշակ ընդ քիթս նորա.... Շրուշակն ցուցանէ զխաչն»⁶⁰), փերեւեալ⁶¹:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին նշում է ստորմակերպ⁶² բառի եւս մեկ հոմանիշ, որն առկա չէ բառարաններում՝ «...զգեստ ստորմակերպ, որ է դեղձան», Վանական Վարդապետի երկում՝ «Բուսանի ծառ ոսկեգոյն ոսկեթէլ ստորմակերպ, այսինքն՝ խառնագոյն, որ կոչի ծառ նէսայ»⁶³:

Մանկունք են մտօք⁶⁴. մանկունք բառի գործածական այս ձեւն ընդհանրապես որեւէ բառարանում չգտնվեց. սա, կարծում ենք, Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կիրառած բառակապակցություններից է: Բնագրում բացատրում է մանկունք բառի իմաստը՝ «...որ տհաս են մտօք կամ հասակով»⁶⁵:

Երկում գործածական են նաեւ բարբառային բառերը. Յոք ԼԶ. 8 համարում կիրառված կաշկանդել-ի մեկնաբանության մեջ օգտագործում է կշկոել⁶⁶, ոխշա⁶⁷ բառերը: Ռիշա բառը, որը նշանակում է ժլատ, կծծի, ինչպես նշում է Հր. Աճառյանը, պարսկերեն կամ պահլավերեն փոխառություն է⁶⁸: Հաշորդը ալսմ⁶⁹ (այսպես է բնագրում՝ =ալիսմ) բառն է, որը գործածել է Յոք ԽԱ. 18 համարը մեկնելիս⁷⁰:

Լուծմունքում անդրադառնալով Հոբի զավակների թվի խորհրդաբանության մեկնությանը՝ հեղինակը բացատրության մեջ օրինակ է բերում

⁵⁹ Տէս անդ, Թ. 104բ:

⁶⁰ ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 495:

⁶¹ Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, Թ. 82բ. ՆԲՀԼ, հտ. Բ., էջ 941:

⁶² Տէս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, Թ. 97բ. ՆԲՀԼ-ն նշում է. «...որպէս ստորմիք խորանիստ, մթին, խառնակ կամ պէսպիսակ, բազմագունի», հտ. Բ., էջ 751: Իսկ Համառ Արեւելցին լրացնում է. «...ստորմակերպ, որ ի թագաւորաց տունն հազիւ գտանի» (ՄՄ, ձեռ. Հմր 1007, Թ. 165ա):

⁶³ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1166, Թ. 88ա:

⁶⁴ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, Թ. 24բ:

⁶⁵ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, Թ. 23բ—24ա:

⁶⁶ Տէս անդ, Թ. 83բ («Կապ ի վերայ կապի կշկոել, այսինքն՝ որ մարդն ուշտ (ժլատ, կծծի) լինի եւ տմարդի»):

⁶⁷ Տէս անդ:

⁶⁸ Տէս Հր. ԱճԱՌԵԱՆ, ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 145: Հր. Աճառյանը հակված է փոխառությունը կապել պարսկերենի կամ պահլավերենի, մինչդեռ ՆԲՀԼ-ն՝ հունարենի եւ լատիներենի հետ. տէս նաեւ ՆԲՀԼ-ի բացատրությունը՝ ՆԲՀԼ, հտ. Բ, էջ 681:

⁶⁹ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, Թ. 111բ:

⁷⁰ Հր. Աճառյանը ալիսմ բառը բացատրում է դիւթարիւն, յոտտարք իմաստով, համարում արաբական փոխառություն: Բացատրում է նաեւ ալսմաթ-ը՝ «կախարդական բաներ, յուռութիւն» նշելով, որ այն ալիսմ բառի արաբերեն ատ հոգնակիակերտ մասնիկի օգնությամբ է կազմված. տէս Հր. ԱճԱՌԵԱՆ, ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 411:

Ժողովրդական ասացվածքից. «...զի այսքան թիւ սիրելի եւ գովելի է աշխարհական սովորութեանց, ասեն՝ Աստուած տայ քեզ եօթն որդի եւ երեք դստերք»⁷¹:

Չնայած Ս. Գրիգոր Տաթեւացու գրվածքը խիստ աստվածաբանական-գիտական բնույթ ունի, այնուամենայնիվ, գեղարվեստական պատկերավոր խոսքի փայլուն օրինակ է: Այսպես՝

ա. «Ամպ ծագեալ յարեւելից եւ յարեւմտից, իսկ հիւսիս բնութիւնս մեր աստուածատեսակ գունեալ, որ էր ցուրտ եւ սեւ: Ծագմամբ Բանին Աստուծոյ միութեամբ՝ Աստուած եղեւ անապական, ջերմ եւ լուսաւոր, որպէս հրացեալ ոսկի»⁷²:

բ. «Յող են շնորհք Հոգւոյն ի սուրբ մարգարէս եւ յառաքեալս զուարթարար, եւ եղեամն՝ սուտ մարգարէք եւ հերձուածողք»⁷³:

գ. «Ծով, եւ լեառն, եւ վէմ են առաքինութիւնք սրբոց անհատանելի, եւ վարդապետք ողորկեն եւ կոփեն ի շինուածս հոգեւոր»⁷⁴:

դ. «Չորս է ծաղիկ եւ պտուղ հոգեւոր. նախ՝ բանն ծաղիկ է, եւ գործքն՝ պտուղ: Երկրորդ՝ հաւատն ծաղիկ է, եւ սերն՝ պտուղ: Երրորդ՝ իմացումն ներքին ծաղիկ է, եւ կատարումն արտաքին՝ պտուղ: Չորրորդ՝ աստ ամենայն առաքինութիւնքն ծաղիկ է, եւ անդ արդիւնքն՝ պտուղ»⁷⁵:

ե. Համբերությունը «հիմն է որպէս Աբրահամու, եւ խարիսխ՝ Իսահակայ, աթոռ՝ Յակոբայ, եւ սիւն՝ առ Յակոբ եւ աստիճան»⁷⁶:

զ. «Լոյս՝ Բանն Աստուած, միաւորեալ ի հոգի եւ ի մարմին երկրաւոր, որպէս անօթ արեգականն, եւ լոյս ընդ օդ միացեալ»⁷⁷:

է. «Որպէս ջուր խողովակով ի վերուստ իջուցեալ այնքան ի բարձունս ելանէ, նոյնպէս կսկիծ սրտին ի գագաթն ելեալ եւ ծանրացեալ իջեալ ընդ աշքն՝ լինի արտասուքն եւ գլորի ի վայր: Այսպէս արտասուօք աղօթքն ելեալ ի յերկինս, գլորէ թշնամին մեր յերկիր, որպէս նետածիգ եղեալ զթռչունս յերկիր գլորեմք»⁷⁸ (համեմատություն):

Չնայած Ս. Գրիգոր Տաթեւացու այս գրվածքը քերականական աշխատություն չէ, սակայն այստեղ եւս կարող ենք խոսել նրա համակարգ-

⁷¹ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 24բ:

⁷² Անդ, թ. 87բ:

⁷³ Անդ, թ. 92բ:

⁷⁴ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1115, թ. 47բ:

⁷⁵ Անդ, թ. 50ա:

⁷⁶ Անդ, թ. 43ա:

⁷⁷ Անդ, թ. 91ա:

⁷⁸ Անդ, թ. 45ա:

ված լեզվագիտական, նաեւ գեղագիտական հայացքների (պատկերավոր խոսքի) մասին: Բառերի ստուգաբանման համար նա կիրառում է իր իսկ ստեղծած նոր բառերը, առանձնակի կարեւորություն ունեն նաեւ նրա բացատրությունները: Վարդապետը հաղորդում է նաեւ անձին կամ առարկային առնչվող բազմաթիվ տեղեկություններ, ինչի շնորհիվ նրա բացատրությունները ձեռք են բերում նաեւ պատմական եւ ճանաչողական արժեք:

Այսպիսով՝ քննարկելով Ս. Գրիգոր Տաթեւացու Հոբի գրքի լուծմունքի լեզվաբանական խնդիրները՝ տեսնում ենք, որ հեղինակն օժտված է հայերենի համակողմանի իմացությամբ եւ խոր գիտելիքներով, դասակարգված եւ տրամաբանված է ներկայացնում իր ասելիքը, կարողանում է խիստ գիտական խոսքը համադրել պատկերավոր խոսքի հետ, ունի հոետորական, մանկավարժական ձիրք, մեկնաբանական-ստուգաբանական միտք, որոնք լավագույնս դրսևորվում են նաեւ այս գրվածքում:

РЕЗЮМЕ

Нетипичный оригинал решения книги Иова средневекового автора Григора Татеваци представляет собой разностороннее произведение. Хотя толкование не является грамматическим трудом, оно содержит много материалов для исследователя по самым разным лингвистическим вопросам.

Будучи образованным средневековым священнослужителем, он владел многими аналитическими, этимологическими и грамматическими секретами слов. Библиограф рассматривает знание языков как предварительное условие для «этимологии» слов, потому что, по мнению библиографа, слова имеют внутреннее значение, которое необходимо обсудить в первую очередь. В толковании есть слова, подвергшиеся влиянию времени, иногда встречаются синонимы, самодельные слова, иностранные слова, предложенные автором.

В этой статье мы попытались пересмотреть данный труд с лингвистической точки зрения.

SUMMARY

The atypical original text of the commentary of the Book of Job by the medieval author Gregory of Tatev is very versatile. Although it is not a grammatical work, it contains a lot of material for researchers on a variety of linguistic issues.

Being an educated medieval clergyman, he was skilled in many analytical, etymological and grammatical secrets of words. The author considers the knowledge of languages as a precondition for the “etymology” of words, because in his opinion, words have an intrinsic meaning that needs to be discussed first of all. There are some words in the commentary that have been influenced by time; sometimes we come across synonyms, self-created words, as well as foreign words suggested by the author.

In this article, we have tried to revise this work from the linguistic point of view.

